

VICTOR LUNDBERG & JOHAN A. LUNDIN

Antifascismens fält

Empiriska exempel från Sverige 1924–1945

Under 1930- och 1940-talen var våldsamma konfrontationer mellan fascister och motdemonstranter ett vanligt inslag på gator och torg runt om i Europa. Det anordnades även stora fredliga manifestationer och möten i protest mot den framväxande fascismen. Flera försök gjordes att skapa partiöverskridande samarbeten, men frågan om hur fascismen skulle bekämpas och vem som kunde samarbeta med vem i denna kamp var mycket laddad. Så var också fallet i Sverige. De olika politiska organisationerna företrädde här, ibland i samverkan och ibland i konflikt med varandra, olika former av antifascism. Syftet med denna uppsats är att skissera hur denna mångfald av antifascistiska positioneringar kan undersökas och förstås med hjälp av det teoretiska begreppet fält, vilket illustreras med olika empiriska exempel. Vi vill härmed även ge en översikt över befintlig historisk forskning om fascism och antifascism i Sverige under perioden 1924–1945 och visa hur den kan utvecklas.*

Eftersom uppsatsen ingår i ett sammanhang med bidrag från flera olika nordiska länder, inleds den med en kort introduktion av den politiska situationen i Sverige under perioden i fråga och med en inblick i den svenska fascismforskningen. Därefter diskuterar vi forskningsläget om antifascism i Sverige utifrån vilket vi identifierar nya perspektiv och formulerar nya frågor. Efter en inblick i den internationella forsk-

* Denna uppsats är skriven inom ramen för vårt pågående forskningsprojekt om antifascistisk politik, retorik och praktik i Sverige och dess transnationella sammanhang under perioden ca 1920–1950.

ningsfronten om antifascism diskuterar vi hur forskningen om svensk antifascism kan utvecklas.

Det politiska landskapet

Första världskriget och de efterföljande revolutionerna i Europa fick återverkningar även i Sverige. Kravet på allmän rösträtt hade drivits av socialdemokrater (SAP) och liberaler sedan 1880-talet, men det var först i skuggan av revolutionens Ryssland som de konservativa i riksdagens första kammare gav efter. Genom 1918 års rösträttsreform avskaffades den graderade rösträtten och kvinnor fick rösträtt. Det första valet på denna grund genomfördes 1921 och därefter började riksdagens partier alltmer att konsolideras.

Den unga demokratin var dock bräcklig och den ena regeringen avlöste den andra. Under tioårsperioden 1921–1932 hade landet åtta olika regeringar med nästan lika många olika statsministrar. Därefter stabiliserades rikspolitiken med socialdemokraten Per Albin Hansson som statsminister 1932–1939.¹ Detta möjliggjordes genom ”krisuppgörelsen” den 27 maj 1933 där Socialdemokraterna och Bondeförbundet kom överens om den ekonomiska politiken.² Per Albin Hansson ledde sedan landet i den samlingsregering som bildades med anledning av andra världskrigets utbrott.

Det socialdemokratiska parti Hansson hade bakom sig hade genomgått förändringar. Efter sekelskiftet 1900 hade partiet alltmer börjat föra en reformistisk linje, vilken dock inte fick stå oemotsagd. Spänningar inom socialdemokratin ledde till uteslutningar i olika omgångar. År 1917 bröt sig en grupp riksdagsmän ut ur partiet och bildade Sveriges socialdemokratiska vänsterparti, vilket anslöt sig till den kommunistiska internationalen. Några år senare antog partiet namnet Sveriges Kommunistiska Parti (SKP). Detta parti kom att drabbas av flera avhopp och splittringar. En större sprängning skedde år 1929, och vid sidan av det Moskvatrogna kommunistiska partiet under ledning av Hugo Sillén (Sillénkommunister) framträdde det Moskvakritiska Socialistiska partiet med Karl Kilbom som ledare (Kilbomkommunister).

-
1. Sommaren 1936 var ett undantag då den s.k. ”Semesterregeringen” under ledning av bondeförbundaren Axel Pehrsson-Bramstorp styrde. Denna tillträdde den 19 juni 1936 och avgick den 28 september samma år, efter andrakammarvalet.
 2. Denna allians hade inspirerats av en motsvarande uppgörelse i Danmark samma år och senare slöts liknande avtal även i Norge och Finland.

Kommunistpartierna hade svårt att samla röster. I riksdagsvalet 1932 fick Sillénkommunisterna tre procent och Kilbomkommunisterna tre procent. I valet 1944 hade SKP stöd av drygt tio procent av väljar-kåren och var det enda kommunistiska partiet med mandat i riksdagen.³ Utbrytningarna åt vänster sved förvisso i det socialdemokratiska partiet, men väljarstödet växte markant under perioden. De dryga 36 procent som partiet fått 1921 hade vid rekordvalet 1940 vuxit till 53,8 procent.

På vänstersidan fanns också den syndikalistiska Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC). Den var förvisso inte organiserad som politiskt parti men spelade en viss roll i den samtida politiska debatten, inte minst genom sitt antifascistiska engagemang och sitt tydliga avståndstagande från kommunismen. SAC organiserade i mitten av 1930-talet drygt 35 000 arbetare.⁴

På 1930-talet fanns det tre borgerliga riksdagspartier. Liberalerna, som under 1920-talet varit uppdelade i två partier, samlade sig 1934 under beteckningen Folkpartiet. Under perioden fram till andra världskrigets slut samlade partiet drygt tolv procent av röstetalet. Ungefär lika stor andel av rösterna fick Bondeförbundet, som hade bildats 1921 för att tillvarata böndernas intressen. Partiet var i grunden konservativt även om dess företrädare sällan förde ideologiska diskussioner. En konservativ politik förespråkades av Allmänna valmansförbundet, vilket senare tog namnet Högerens riksorganisation. År 1932 var detta det näst största riksdagspartiet med 23 procent av röstetalet. Trenden var dock gradvis sjunkande för högern som 1944 fick knappt 16 procent.⁵

Perioden kännetecknades också av att partierna byggde upp ungdomsorganisationer som fungerade som massrörelser. Störst var Socialdemokratiska ungdomsförbundet (SSU) som 1934 hade över 97 000 medlemmar.⁶ Ofta var ungdomsorganisationerna radikalare än moderpartierna och mer synliga ute i landsortens offentliga liv. Högerpartiets Nationell ungdom gick för långt i sina fascistiska preferenser och utslöts därför ur moderpartiet 1934.

-
3. Lars-Arne Norborg, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen. Svensk samhällsutveckling 1809–1996*, 4:e uppl. (Stockholm 1995).
 4. Karl Bergkvist & Evert Arvidsson, *SAC 1910–1960. Jubileumsskrift* (Stockholm 1960).
 5. Norborg, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*, s. 288.
 6. Carl-Gunnar Peterson, *Ungdom och politik. En studie av Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund* (Lund 1975).

Fascismens mobilisering i Sverige

Det historievetenskapliga forskningsläget om fascismen i Sverige är anmärkningsvärt litet och har präglats av ett mindre antal inflytelserika pionjärarbeten av framför allt Eric Wärenstam och Heléne Lööw. Fokus på de olika organisationerna har varit stort liksom på den klassiska organisationspolitiska kartläggningen. Varken de transnationella perspektiven eller de ideologiska och organisatoriska sammanflätningarna har utforskats på ett systematiskt eller genomgripande sätt i en större utsträckning.⁷ Det har inte heller gjorts när det gäller relationen mellan de fascistiska och de anti-fascistiska krafterna i den politiska offentligheten, trots att just denna ofta utpekas som en betydelsefull tradition inte minst för framväxten av den ovanligt fredliga politiska offentligheten och demonstrationsarenan i Sverige under 1900-talet.

Den historiska upprinnelsen till 1930-talets fascistiska mobilisering i Sverige sträcker sig tillbaka till 1900-talets början. I en nykonservativ miljö kring publicisterna Rudolf Kjellén, Adrian Molin, Sven Hedin, Mauritz Rydgren, Barthold Lundén och Elof Eriksson formades antisemitiska och ultranationalistiska föreställningar och uttrycktes i tidningar som *Uplands-Posten* (1905–1907), *Det Nya Sverige* (1907–1928), *Vidi* (1913–1931) samt *Nationen* (1925–1941). Organisatoriskt kännetecknades perioden från 1910-talets mitt till 1931 av ett flertal sammanslutningar av skiftande karaktär, där dock grundandet av Sveriges Fascistiska Kamporganisation (SFKO) och dess tidning *Spökknippet* 1926 var en viktig milstolpe. Med grundandet av Sveriges Nationalsocialistiska Parti (SNSP) enades för första gången den svenska fascismen, och tidningen *Vår kamp* blev under en kort period det nya samlingspartiets enande röst innan nästa splittringsprocess var ett faktum.⁸

7. Se dock t.ex. Lena Berggren, *Nationell upplysning. Drag i den svenska antisemitismens idéhistoria* (Stockholm/Umeå 1999); Victor Lundberg, *En idé större än döden. En fascistisk arbetarrörelse i Sverige, 1933–1945* (Möklinta 2014).

8. Eric Wärenstam, *Fascismen och nazismen i Sverige 1920–1940. Studier i den svenska nationalsocialismens, fascismens och antisemitismens organisationer, ideologier och propaganda under mellankrigsåren* (Stockholm 1970), s. 13–90; Holger Carlsson, *Nazismen i Sverige. Ett varningsord* (Stockholm 1942), s. 13–28, 199–209; Heléne Lööw, *Hakkorset och Wasakarven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950* (Göteborg 1990), s. 73–75.

Slitningarna inom den svenska fascismen var ur ett vidare europeiskt perspektiv inte unika. Det som har gått till historien som ”de långa knivarnas natt” i Tyskland i juni 1934, var det kanske allra tydligaste uttrycket för dessa motsättningar. Den innebar en utrensning av det nazistiska partiets vänsterflygel och den arbetarklassorienterade ’socialism’ som fram till dess hade varit en väsentlig del av den nationalsocialistiska rörelsen i Tyskland.⁹ I Sverige blev utvecklingen en annan. Här kom den vänsterorienterade fascismen att fortsätta spela en viktig roll. Drygt ett och ett halvt år före ”de långa knivarnas natt” splittrades SNSP då Sven Olov Lindholm och hans anhängare i januari 1933 bildade utbrytargruppen Nationalsocialistiska Arbetarpartiet (NSAP). Detta blev sedan den dominerande fascistiska organisationen i Sveriges offentlighet under 1930- och 1940-talen. SNSP levde vidare några år under ledning av veterinär Birger Furugård men upplöstes 1936. Nationalsocialistiska Blocket (NSB), bildat i slutet av 1933, var en annan organisation med flera prominenta företrädare såsom greve Eric von Rosen och överste Martin Ekström. Den senare hade gjort sig känd bland annat som frivillig bataljonschef och chef för Vasa regemente på vita sidan i finska inbördeskriget 1918. Organisationen hade en ambition att samla den svenska fascismen, men försvagades successivt under andra halvan av 1930-talet.¹⁰

Under samma tidsperiod utvecklades också andra organisationer med fascistiska sympatier, främst Riksföreningen Sverige-Tyskland (RST), Samfundet Manhem (SM), Sveriges Nationella Förbund (SNF) och Svensk Opposition (SO). Dessa underhöll olika former av tyskvänlighet, nationalism och nervositet inför ”den kommunistiska faran”.¹¹ Det dök även upp en rad mindre och kortlivade sammanslutningar, bland annat allehanda borgerliga sällskap till stöd för de gryende europeiska fascistdiktaturerna men även diverse allmänt ultranationalistiska sällskap såsom Förbundet Svensk Folkgemenskap, Nationalradikala Samlingspartiet, Nationella Sport- och Diskussionsföreningen, Wasaitiska Förbundet, Svenska Folkpartiet,

9. Richard Bessel, *Political Violence and the Rise of Nazism. The Storm Troopers in Eastern Germany 1925–1943* (New Haven and London 1984), s. 130–146.

10. Lundberg, *En idé större än döden*; Löw, *Hakkorset och Wasakärven*, s. 40–49.

11. Lena Berggren, ”Nationalsocialism, folkbildning och intellektualism: en omöjlig ekvation?”, *Tvärnsnitt* 22 (2000:2); Lundberg, *En idé större än döden*, s. 58.

Riksförbundet Det Nya Sverige, Sveriges Fosterländska Förbund och Svenska Arbetsförbundet.¹²

För det dominerande NSAP innebar perioden efter 1933 en successiv konsolidering under Sven Olov Lindholms ledning. Partiets stormavdelningar (SA) upprättades och organiserades efter ett strikt tyskt mönster med egen befälshierarki.¹³ Till SA:s huvuduppgifter hörde propagandaarbete samt olika former av operativ verksamhet – såsom mötesbevakning, infiltration och registrering och förföljelse av politiska motståndare och sabotage vid deras möten. Senare blev SA:s verksamhet en del av Sveaborg; ett elitistiskt och militärt organiserat nätverk som bildades hösten 1941 av svenska nazistsympatisörer i Svenska Frivilligbataljonen (SVFB) i finska fortsättningskriget. De gav ut den egna tidningen *Sveaborg* och låg bakom flera uppmärksammade offentliga provokationer, aktioner, slagsmål och kravaller, bland annat i Uppsala under påskhelgen 1943.¹⁴

En annan del av NSAP var ungdomsorganisationen Nordisk Ungdom, bildad 1933. Deras mål var att skola pojkar mellan tolv och 19 år i enlighet med rörelsens fascistiska idévärld och dana dess framtida ledare. Pojkarna fostrades framför allt fysiskt i påtagligt elitistisk anda under valspråket ”Seger eller döden”. Men den politiska indoktrineringen var också viktig – och den blev än viktigare med tiden. Det gällde att tidigt socialisera nationens unga män i enlighet med detta valspråks reella innebörder: ”NU-medlemmarna [skall] uppfostras till politiska soldater i frihetsrörelsens tjänst”.¹⁵ Flickorna hölls däremot åtskilda och sysselsattes med traditionella kvinnoysslor.¹⁶ Partiet hade även en kvinnoorganisation kallad Kristina Gyllenstierna. Namnet signalerade kvinnlig stridsberedskap men verksamheten låg i praktiken helt i linje med rörelsens patriarkala könsmaktsordning. Kvinnorna ägnade

12. Carlsson, *Nazismen i Sverige*, s. 79–91; Heléne Lööw, *Nazismen i Sverige 1924–1979. Pionjärerna, partierna, propagandan* (Stockholm 2004), s. 19–20.

13. Bessel, *Political Violence and the Rise of Nazism*, s. 45–49.

14. Magnus Alkarp, *Fyra dagar i april. Påskkravallerna i Uppsala 1943* (Lund 2013); Lööw, *Hakkorset och Wasakärven*, s. 123–130; Lööw, *Nazismen i Sverige 1924–1979*, s. 38, 274–278; Armas Sastamoinen, *Hitlers svenska förtrupper* (Stockholm 1947), s. 43–70; Wärenstam, *Fascismen och nazismen i Sverige 1920–1940*, s. 79–82, 99.

15. Lundberg, *En idé större än döden*, s. 59.

16. Carlsson, *Nazismen i Sverige*, s. 141–148; Lööw, *Hakkorset och Wasakärven*, s. 130–133; Lööw, *Nazismen i Sverige 1924–1979*, s. 26–27; Sastamoinen, *Hitlers svenska förtrupper*, s. 14–30, 35–42.

sig åt vård av persedlar samt diverse penninginsamlings-, sjukvårds-, kontors-, försäljnings- och hushållssysslor.¹⁷

Sven Olov Lindholm var relativt framgångsrik i arbetet med att göra NSAP känt i det offentliga rummet och profilera sig som en fascistisk företrädare för arbetare och ”vanligt folk”. Trots det nådde varken hans parti eller någon annan fascistisk organisation något nämnvärt politiskt inflytande i Sverige. Sina största valframgångar hade de fascistiska partierna i riksdagsmannavalet 1936 då SNF fick 26 750 röster (0,9 %), NSAP fick 17 483 röster (0,6 %) och valalliansen SNSP/NSB fick 3 025 röster (0,1 %). Inom historisk forskning har detta förklarats på tre sätt: för det första genom de interna stridigheter och svårigheter att samarbeta som rådde inom den fascistiska miljön; för det andra genom att många sympatisörer och medlemmar var unga och inte ägde politisk rösträtt (21 år); och för det tredje genom det framgångsrika samarbetet mellan de etablerade politiska partierna som minimerade fascismens möjligheter. I detta sammanhang har framför allt ”krisuppgörelsen” 1933 lyfts fram.¹⁸ Utöver dessa förklaringar vill vi även lyfta fram en fjärde; frågan om antifascismens betydelse som effektiv motrörelse, vilken vi menar har förbisetts i den tidigare forskningen.

Tidigare forskning om antifascism i Sverige 1924–1945

Inom svensk historievetenskaplig forskning har Sveriges relation till Nazityskland och den fascistiska utvecklingen i Europa under 1930- och 1940-talen ägnats stor uppmärksamhet. Många inflytelserika forskare har här gjort stora och betydelsefulla insatser.¹⁹ Detta har också lett till en långvarig och engagerad skulddebatt om den svenska regeringens så kallade eftergiftspolitik i förhållandet till Tyskland.²⁰

17. Lööw, *Hakkorset och Wasakarven*, s. 133–135; Heléne Lööw, ”Tant Brun – män och kvinnor i vit makt världen och i de nationella leden 1930–1992”, *Historisk tidskrift* 112 (1992), s. 554–556.

18. Alf W. Johansson, *Den nazistiska utmaningen. Aspekter på andra världskriget*, 6., utök. uppl. (Stockholm 2006); Klas Åmark, *Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och förintelsen* (Stockholm 2011).

19. Här kom SUAV-projektet (Sverige Under Andra Världskriget), knutet till Historiska institutionen, Stockholms universitet, under perioden 1971–1986 samt det av Vetenskapsrådet initierade forskningsprogrammet ”Sveriges förhållande till Nazismen, Nazi-Tyskland och Förintelsen” att spela en avgörande roll.

20. Lars M. Andersson och Mattias Tydén (red.), *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt* (Stockholm 2007).

En generell slutsats av denna forskning är emellertid att det redan i samtiden rådde delade meningar. Inom delar av arbetarrörelsen manifesterades öppen och konfrontativ antifascism, till exempel i form av Sveriges Arbetares Centralorganisations krav på ”arbetarklassens beväpning mot det akuta fascisthotet” våren 1940 eller den ilska antifascistiska propagandan i LO-förbundet Svenska sjöfolksförbundets tidning *Sjömannen*.²¹ Det starkaste uttrycket för svensk antifascism under denna period stod Spanienrörelsen för. Här samlades stora delar av arbetarrörelsen, med övervikt för syndikalister och kommunister, för att på olika sätt stödja den spanska republikens kamp mot general Francos falangister.

Däremot har forskningen visat hur de svenska regeringarnas och myndighetsväsendets navigerande i relation till händelseutvecklingen i Tredje riket och övriga Europa var försiktigt, pragmatiskt och väglett av de socialdemokratiska huvudprinciperna om ”förhandlingspolitik och nonintervention”.²² De ungefär 500 svenska Spanienfrivilliga som anslöt sig till de internationella brigaderna under inbördeskriget 1936–1939 gjorde det i strid med en lag, instiftad i februari 1937, som uttryckligen förbjöd krigstjänst i Spanien. Inte heller svensk vapenexport, som i övrigt har kännetecknats av tämligen stor generositet, kom på fråga när den spanska diplomaten i Stockholm, Isabel de Palencia, efter krigsutbrottet önskade köpa luftvärnskanoner av Bofors för att den republikanska regeringssidan skulle kunna fortsätta skydda den sköra spanska demokratin från luftangrepp.²³

Efter det nazistiska makttillträdet i Tyskland våren 1933 kom de starka ekonomiska, kulturella och politiska banden mellan Sverige och Tyskland att prövas. Här har forskningen lyft fram hur den nazistiska regimen bekymrades alltmer över opinionsläget och de politiska strömningarna i Sverige, och hur den svenska statsmakten svarade med ”den aktiva anpassningspolitiken” (i stället för en passiv neutralitetspolitik)

21. Håkan Blomqvist, ”Inte en man, inte ett öre åt militarismen!” eller ”Arbetarklassen måste beväpnas!”? Syndikalismen och den revolutionära antimilitarismens slut, *Ett sekel av syndikalism. Sveriges Arbetares Centralorganisation 1910–2010* (Stockholm 2012), s. 244; Martin Estvall, *Sjöfart på stormigt hav – Sjömannen och Svensk Sjöfarts Tidning inför den nazistiska utmaningen 1932–1945* (Växjö 2009).

22. Åmark, *Att bo granne med ondskan*, s. 643.

23. Marcos Cantera Carlomagno, *Sverige och spanska inbördeskriget* (Lund 1999), s. 47; Åmark, *Att bo granne med ondskan*, s. 78.

Bojkotta fasciststaterna!

Antifascister!

Det spanska folket kämpar en hård och ojämn kamp mot fascistiska inkräktare. Det nazistiska Tyskland och det fascistiska Italien föra faktiskt ett blodigt utrottningskrig mot det spanska folket.

Med harm och förtrytelse ha vi sett hur våra solidaritetsaktioner saboterats och förhindrats av de demokratiska och imperialistiska staterna. Med harm ha vi sett hur de s. k. demokratiska staterna på alla sätt sabotera och omöjliggöra för det antifascistiska Spanien att bygga ett effektivt försvar mot de anstormande fascisthorderna.

Med förtrytelse ha vi sett att vi inte kunnat åstadkomma tillräckligt effektiva solidaritetsaktioner. Orsaken: slöhet, sabotage hos stora massor.

Men ha vi utnyttjat alla möjligheter? Nej! — Vi, den stora massan, kan organisera ett effektivt ekonomiskt krig mot de fascistiska staterna.

Det är så enkelt! *Varje klassmedveten arbetare undviker att köpa tyska och italienska varor.*

Gjorde alla arbetare sin plikt i detta fall skulle fasciststaterna tillfogas ordentliga avbräck. Agitera därför för bojkottens effektivisering.

Minns de blodsdåd som tyska och italienska legoknektar utfört i Spanien.

Syndikalistiska Ungdomsförbundet.

Tr.-A.-B. Federativ, 80Mm 1937

Syndikalistiska ungdomsförbundet växte under 1930-talet, inte minst på grund av sitt anti-fascistiska engagemang. Källa: Flygblad, Syndikalistiska ungdomsklubben i Skivarps arkiv. Arbetarrörelsens arkiv, Landskrona.

för att begränsa de demokratiska institutionernas räckvidd.²⁴ De tyska ”kulturinsatserna” (läs propaganda- och infiltrationsverksamheten) innanför Sveriges gränser blev också allt större och möttes med mer eller mindre öppen entusiasm och samarbete hos delar av näringsliv,

24. Åmark, *Att bo granne med ondskan*, s. 648.

societet och akademi.²⁵ Inom de polisiära och militära myndigheterna kunde relationen vara än mer intim, till exempel ifråga om tyska transiteringar genom Sverige.²⁶

Forskning kring hur den svenska fascismen bemöttes under den här perioden är däremot mer sparsam.²⁷ Det finns studier som på olika sätt belyser den svenska kulturelitens antifascistiska engagemang under perioden, framför allt Louise Drangels *Den kämpande demokratin* (1976). Här synliggörs hur svårt det var att hålla samman olika antifascistiska initiativ inom borgerligheten såsom Föreningen Kulturfront, Antifascistisk samling och Förbundet Kämpande Demokrati; sammanslutningar som var inriktade på att från sina skrivbord bekämpa fascismen i Sverige och kritisera den svenska regeringens hållning till Nazityskland.²⁸ Däremot är forskningen knapp om de antifascistiska aktiviteter som förekom på gator och torg runt om i landet. Jenny Malmsten argumenterar i detta sammanhang för att det föreligger en allvarlig ”historisk minnesförlust” när det gäller antifascismen och antirasismen i Sverige.²⁹ På motsvarande sätt poängterar Heléne Lööw att inte mycket är känt kring den svenska antifascismens och de lokala antifascistiska opinionsbildarnas historia, trots att ”konfrontationer mellan antifascister och nationalsocialister har en mycket lång tradition”.³⁰ Hon menar vidare att denna tradition var stark och betydelsefull, och att konfrontationer var vanliga i lokalsamhället under 1930- och 1940-talen.³¹

-
25. Birgitta Almgren, *Drömmen om Norden. Nazistisk infiltration i Sverige 1933–1945* (Stockholm 2005); Åke Thulstrup, *Med lock och pock. Tyska försök att påverka svensk opinion 1933–45* (Stockholm 1962).
 26. Janne Flyghed, *Rättsstat i kris. Spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget* (Stockholm 1992); Maj Wechseltmann, *De bruna förbindelserna* (Stockholm 1995).
 27. Exempel på studier av antifascism från senare perioder är Jenny Malmsten, *Den föreningsdrivna antirasismen i Sverige. Antirasism i rörelse* (Malmö 2007); Jan Jämte, *Antirasismens många ansikten* (Umeå 2013); Andrés Brink Pinto & Johan Pries, *30 november. Kampen om Lund 1985–2008* (Lund 2013).
 28. För populärvetenskapliga skildringar av dessa, se Rune Bokholm, *Tisdagsklubben. Om glömda antinazistiska sanningssägare i svenskt 30- och 40-tal* (Stockholm 2001); Rune Bokholm, *Före- under- efter-. Motstånd mot nazismen och hjälp till dess offer* (Stockholm 2007).
 29. Jenny Malmsten, *Den föreningsdrivna antirasismen*, s. 47.
 30. Lööw, *Nazismen i Sverige 1924–1979*, s. 404.
 31. Lööw, *Hakkorset och Wasakarven*, s. 355.

Våra egna forskningsresultat stöder en sådan tolkning. Victor Lundberg har till exempel studerat konfrontationer i Landskrona. Han visar hur en tongivande socialdemokratisk arbetarrörelse sommaren 1942 bemötte fascister från Svensk Socialistisk Samling (före detta NSAP) med iscensatta uppträdanden, avvaktande hotfullhet, kontrollerat våld och en symboliskt anlagd eldsvåda utanför fascistpartiets lokala expedition i staden.³² På motsvarande sätt har Johan A. Lundin visat hur den lokala arbetarekommunen i Limhamn 1933 organiserade motmanifestationer när NSAP var på besök. Här framgår att humor var ett viktigt medel för att förlöjliga och förringa motståndaren. Meningsmotståndarna konfronterades också i symboliska ”sångstrider” där de båda sidorna försökte överrösta varandra när de sjöng Internationa-len med olika text.³³

I en gemensam studie har vi fokuserat på antifascistiska aktiviteter bland socialdemokratiska ungdomar i Skåne våren och sommaren 1933. Här visar vi hur de var mycket klivna när det gällde den konkreta antifascistiska verksamheten. Fascisterna bemöttes på olika sätt och det utvecklades olika antifascistiska strategier; alltifrån våld och sabotage till blockader, debatter och osynliggöranden. Frågan om i vilken utsträckning radikala och ”odemokratiska” metoder borde användas för att slå vakt om det demokratiska samhället låg med andra ord öppen inom SAP vid denna tidpunkt.³⁴

I övrigt är det den populärhistoriska forskningen som har belyst hur antifascismen tog sig uttryck på gator och torg runt om i Sverige.³⁵ Ett exempel är Henrik Damms boks *Nazismen i Skaraborgs län 1930–1945* (2009) där flera exempel ges på lokalt motstånd mot svensk fascism. Bland annat berättar han om en incident i Skara 1936 där en

32. Victor Lundberg, 'Nazismen som förklaring? Landskrona, Sverigedemokraterna och (o)betydelsen av ett brunt förflutet', *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* 2012:1.

33. Johan A. Lundin, 'Slaget på Limhamns torg', *Limhamniana. Limhamns Museiförenings Årsbok* (Malmö 2005); Johan A. Lundin, 'Lag eller näve? Stormöte i Limhamn för demokrati – ett 75-årsminne', i *Limhamniana, Limhamns Museiförenings Årsbok* (Malmö 2008).

34. Victor Lundberg & Johan A. Lundin, 'Med ett våldsamt knytnävsslag och en välriktad spark? SSU och den nazistiska utmaningen 1933', *Arbetarhistoria* 2014:1–2 (Stockholm 2014).

35. Till exempel Staffan Hübinette, *Nycterhetsrörelsen, nazismen och demokratin. Nycterhetsrörelsen och kampen för demokratin 1930–1945* (Stockholm 1999); Anna-Lena Lodenius, *Tvåfrontskrig. Hur facket agerade mot nazism och kommunism före 1960* (Stockholm 2002).

tolvårig tidningsförsäljare blev misshandlad av tre nazister från NSAP. Händelsen väckte starka känslor och många människor samlades när nazisterna skulle hålla möte i Lidköping samma eftermiddag. Nazisternas demonstrationståg genom staden angreps då vid två tillfällen av motdemonstranter men det skyddades av polis. En tyst motdemonstration genomfördes av stadens brandmän. När demonstrationståget passerade brandstationen stod de uppställda i full uniform med en röd flagga vid sin sida. Nazistmötet genomfördes, men stämningen var hotfull, stökig och föranledde flera gripanden.³⁶

Till den samlade kunskapsbilden om antifascismen i Sverige 1924–1945 hör även de politiska och fackliga organisationernas egna berättelser i olika historiker och krönikor. Här konstrueras historien utifrån den egna organisationens oöverträffade betydelse för den antifascistiska kampen. I Sveriges Kommunistiska Partis jubileumsskrift från 1957 tilldelas det egna partiet huvudrollen i det antifascistiska 1930-talsdramat: ”på kommunisternas initiativ slöt arbetarklassens massor enhetligt upp till försvar för demokratin mot den fascistiska faran”.³⁷ En annan bild av detta finns i Sveriges Arbetares Centralorganisations jubileumsskrift från 1960: ”SAC:s strävanden att samla alla antinazister från skilda organisationer i en gemensam aktion resulterade i *Antifascistisk Samling*. Den kom emellertid ganska snart under kommunistiskt inflytande”.³⁸ I den socialdemokratiska historieskrivningen tonas i stället den antifascistiska verksamhetens betydelse ner till förmån för berättelsen om Per-Albin Hanssons krisuppgörelse med bondeförbundet: ”en viktig sidoeffekt av krisuppgörelsen var att nazismens möjligheter att vinna anhängare försämrades. Det demokratiska systemet fungerade”.³⁹

*

Sammanfattningsvis kan vi här konstatera följande. För det första har den befintliga forskningen främst inriktat sig på Sveriges relation till Nazityskland och den fascistiska utvecklingen i Europa. Enstaka studier har belyst den svenska kulturelitens antifascistiska engagemang, men

36. Henrik Damberg, *Nazismen i Skaraborgs län 1930–1945* (Broddetorp 2009), s. 93–100.

37. Knut Bäckström (red.), *40 år i kamp för socialismen. 1917–1957* (Stockholm 1957).

38. Karl Bergkvist & Evert Arvidsson, *SAC 1910–1960. Jubileumsskrift* (Stockholm 1960), s. 143 f.

39. Yvonne Hirdman, *Vi bygger landet. Den svenska arbetarrörelsens historia från Per Götrek till Olof Palme* (Stockholm 1990), s. 208.

den vetenskapliga forskningen om hur den svenska fascismen bemöttes runt om i landet är näst intill obefintlig. Sålunda finns inga djupare studier som handlar om hur den svenska antifascismen var organiserad och hur den bedrev sin politiska kamp. Detta innebär att den eventuella roll den antifascistiska mobiliseringen spelade för stoppandet av en stark fascistisk rörelse i Sverige inte undersökts och diskuterats vid sidan av andra förklaringar. I stället har det varit de olika politiska organisationernas berättelser om sin roll i kampen mot fascismen som varit rådande. Här har av förklarliga skäl de egna politiska preferenserna genomsyrat framställningarna på bekostnad av en vetenskaplig kritisk analys. För det andra har den befintliga forskningen förvisso på ett förtjänstfullt sätt använt sig av källkritisk metod, men den saknar i stor utsträckning teoretiska perspektiv på antifascismen som ideologiskt och politiskt fenomen. Därmed blir den historia som skrivs till stor del en väldigt källnära rekonstruktion av händelseförlopp snarare än en analys av historiska processer som kan bidra med förklaringar om kontinuitet och förändring i den politiska kulturen. Hur ser då det internationella forskningsläget ut och vad kan vi lära av det?

Internationell forskning om antifascism

Det finns en ansevärd mängd internationell forskning om motstånd mot fascismen i Europa.⁴⁰ Här finns det omfattande studier av motstånds- och befrielseörelser under nazitysk ockupation.⁴¹ Det finns även betydande forskning om hur 1930-talets politiska utveckling i Tyskland, Italien och Spanien kom att bli viktig för etableringen av transnationell antifascism.⁴² Denna har visat att det fanns påtagliga samarbetsvårigheter vid försöken att samla ett brett och politiskt överskridande motstånd genom den så kallade Folkfronten.⁴³ Forskningen har här även

40. Till exempel Jacques Droz, *Histoire de l'antifascisme en Europe 1923–1939* (Paris 1985); Ursula Langkau-Alex, *Zweimal Antifascismus - zweierlei Antifascismus? Front populaire und deutsche Volksfrontsbewegung in Paris 1933–1940* (Berlin 2002); Ludwig Reichhold, *Opposition gegen den autoritären Staat. Christlicher Antifascismus 1934–1938* (Wien 1964).

41. Till exempel Jelena Batinić, *Women and Yugoslav Partisans. A History of World War II Resistance* (New York 2015); Peter Birkelund, *Holger Danske. Sabotage og likvidering 1943–45* (Odense 2008); Olav Riste & Berit Nökleby, *Norway 1940–45. The Resistance Movement* (Oslo 1970).

42. Gerd-Rainer Horn, *European Socialists Respond to Fascism. Ideology, Activism and Contingency in the 1930's* (New York & Oxford 1996).

43. Helen Graham & Paul Preston, *The Popular Front in Europe* (New York 1987).

belyst hur kampen mot och rädslan för fascismen kom att påverka den politiska kulturen i olika länder. Detta kom till uttryck i att de etablerade politiska organisationernas självförståelse och syn på det politiska systemet och statsmakten förändrades.⁴⁴

Av särskilt intresse ur vårt perspektiv är forskning som handlar om hur nationella fascistiska organisationer bemöttes och konfronterades i olika länder.⁴⁵ En ledande forskare i detta sammanhang är Nigel Copsey, som i flera olika verk har undersökt antifascismens nationella praktiker.⁴⁶ Tillsammans med Andrzej Olechnowicz har han publicerat antologin *Varieties of Anti-Fascism* (2010). Här synliggörs den brittiska antifascismens mångfald och hur den kom till uttryck inom de etablerade politiska partierna, inom kyrkan och bland intellektuella. Motsvarande variationsrikedom och komplexitet har även belysts i andra europeiska länder.⁴⁷ Tim Kirk och Anthony McElligot poängterar att denna mångfacetterade antifascism ofta var mycket lokal i sin karaktär: "[...] national resistance movements rarely existed in pure form. Resistance came from a variety of disparate, often mutually hostile groups".⁴⁸ Här tar vi fasta på den internationella forskningsfrontens intresse för antifascismens lokalitet och mångfald och presenterar i det följande det teoretiska perspektiv som hjälper oss att förstå och analysera detta.

-
44. Nigel Copsey & Andrzej Olechnowicz (eds), *Varieties of Anti-Fascism. Britain in the Inter-War Period* (Basingstoke 2010); Jordi Getman-Eraso, "'Cease fire, comrades!' Anarcho-syndicalist revolutionary prophesy, anti-fascism and the origins of the Spanish Civil War', *Totalitarian Movements and Political Religions*, 9 (2008:1), s. 93–114; Keith Hodgson, *Fighting Fascism. The British Left and the Rise of Fascism* (Manchester 2010).
45. David Berry, "'Fascism or revolution!' Anarchism and antifascism in France, 1933–39', *Contemporary European History* 8 (1999:1), s. 51–71; Larry Ceplair, *Under the Shadow of War. Fascism, Anti-Fascism, and Marxists, 1918–1939* (New York 1987); Julie V. Gottlieb, "'Broken friendships and vanished loyalties.' Gender, collective (in)security and anti-fascism in Britain in the 1930s', *Politics, Religion & Ideology* 13 (2012:2), s. 197–219.
46. Nigel Copsey, *Anti-Fascism in Britain* (New York 2000); Nigel Copsey & Dave Renton, *British Fascism, the Labour Movement, and the State* (New York 2005).
47. Giovanni Capocchia, *Defending Democracy. Reactions to Extremism in Interwar Europe* (Baltimore 2005); Fritz K. M. Hillenbrand, *Underground Humor in Nazi Germany 1933–1945* (London 1995); Hans Mommsen, *Alternatives to Hitler. German Resistance under the Third Reich* (London 2003); Hugo Garcia et al. (eds), *Rethinking Antifascism – History, Memory and Politics 1922 to the Present* (New York/Oxford 2016), s. 4.
48. Tim Kirk & Anthony McElligot, *Opposing Fascism. Community, Authority, and Resistance in Europe* (New York 1999), s. 7.

Nya perspektiv på antifascismen i Sverige

Vi utgår från ett teoretiskt perspektiv där antifascismen studeras som ett *fält* där olika aktörer strävar efter att definiera gränser, innehåll och normer för tänkande och handlande.⁴⁹ Fältets aktörer kämpar således inte bara mot en gemensam fiende, utan även mot varandra i fråga om att definiera antifascism genom ord och handling.⁵⁰ Fältets form och innehåll re-produceras såväl i text och tal som i fysiska möten och olika slags konfrontationer. Härmed vill vi synliggöra hur olika aktörer ställde sig till frågor som: Vad är fascism? Hur ska fascismen bekämpas? Vilka kan man samarbeta med i kampen mot fascismen? Med detta teoretiska perspektiv möjliggörs en vidare och mer förutsättningslös begrepps- och ideologianalys genom vilken till exempel aktörerna själva får definiera skillnaden mellan fascism och nazism. Detta är väsentligt eftersom antifascism knappast är ett oproblematiskt eller värdeneutralt begrepp – vare sig i det historiska sammanhanget eller i vår egen samtid.

Vi utgår från fyra teman som alla innebär jämförelser av hur olika antifascistiska aktörer positionerade sig på det antifascistiska fältet. Inom ramen för det första temat, "Bilderna av fascismen" diskuteras hur fascismen definierades av olika aktörer som gjorde anspråk på att vara antifascister. Det andra temat, "Antifascistisk mobilisering", är inriktat på att undersöka hur antifascismen var lokalt, nationellt och internationellt organiserad. I det tredje temat "Antifascistisk konfrontation" analyseras fysiska konfrontationer mellan anti-fascister och fascister och problematiseras frågor om motståndets former. Genom det fjärde temat "Motsättning och samverkan" undersöks samarbeten och konflikter mellan olika antifascistiska organisationer och grupperingar. Att arbeta på detta sätt och diskutera antifascismen tematiskt innebär att vi vill frigöra oss från en historieskrivning som inom detta område allt för ofta har hängett sig åt beskrivningar av händelseförlopp.

Bilderna av fascismen

Inom ramen för det första temat analyseras hur fascismen definierades av olika antifascister. Hur beskrevs den fascistiska ideologin? Hur utmålades fascisterna och deras ledare? I vilken mån hämtade dessa före-

49. Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature* (Cambridge 1993).

50. Neil Fligstein & Doug McAdam, *A Theory of Fields* (New York 2012).

ställningar inspiration från ett internationellt antifascistiskt sammanhang? Under 1930-talet förstods och definierades den framväxande fascismen på flera olika sätt inom det antifascistiska fältet. Generellt framträder här framför allt tre olika positioner eller infallsvinklar som målade olika bilder av fascismen. För det första förstås fascismen som ett socialt och politiskt söndrande redskap i kapitalismens tjänst. För det andra förstås fascismen som ett redskap för ondskefulla, konspiratoriska och svaga individer att nå politisk maktfullkomlighet genom våld. För det tredje förstås fascismen som en psykosocial massrörelse grundad på både ideologi och demagogi.⁵¹ En sådan hållning återspeglades vid SSU:s kongress i Stockholm, den 11–15 november 1934. Här underströk förbundsordförande Adolf Wallentheim i sitt inledningsanförande:

Tron på våldet ger inte uttryck åt maktmedvetande utan är ett tecken på en inre svaghet. Vi skola också erinra oss, att våldet är en typisk fascistisk ideologi och att samtidigt med tron på våldet arbetarrörelsen inficieras av fascism. Den, som tror på våldet, *förnekar den socialistiska grunduppfattningen*, förnekar själva kraften i människans förmåga att gestalta historien och genom sin kraft ge revolutionen dess riktning.⁵²

Våld utmålas här som ett svaghetstecken och ett grundläggande kännetecken på fascismen som ideologi. Den socialistiska revolutionen måste därför i sann antifascistisk anda genomföras *utan* våld. För Sveriges Arbetares Centralorganisation var det emellertid inte våldet eller militarismen som var särskiljande för fascismen utan dess funktion som borgerligt terrorinstrument. Nedan följer ett exempel från SAC:s första maj-manifest 1934:

De fascistiska rörelserna äro en uttrycksform för den allmänna reaktionen. Ofta uppträda de under kvasisocialistisk mask och brukandet av en vulgärsocialistisk demagogi, som är det rena bedrägeriet, och de sluta med att uppträda som den kapitalistiska egendomsprincipens och profitprincipens försvarare. Som redskap för kapitalismen är deras uppgift att söka krossa den socialistiska arbetarrörelsen. [...] Fascismen är borgarklassens organiserade terror mot den socialistiska arbetarrörelsen och måste utan hänsyn nedkämpas med alla till buds stående medel.⁵³

-
51. Lundberg, *En idé större än döden*; Christopher Vials, *Haunted by Hitler. Liberals, the Left, and the Fight Against Fascism in the United States* (Massachusetts 2014).
 52. *Protokoll fört vid Sveriges Socialdemokratiska Ungdomsförbunds sjunde ordinarie kongress i Stockholm den 11–15 nov. 1934* (Stockholm 1935), s. 20. Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek, Stockholm.
 53. *1:sta MAJ 1934* (Stockholm 1934) [<https://www.sac.se/Om-SAC/Historik/Arkiv/Broschyrer-småskrifter-och-böcker/Antologier-och-skrifter-utan-författarnamn/SAC-småtryck-1910-1949/Första-majmanifest-1934>].

Fascismen tillmäts här inte någon ideologisk eller social betydelse över huvud taget, utan ses enbart som ett förrädiskt instrument riktat mot arbetarklassen. I Leo Trotskijs klassiska pamflett *Fascism – Vad är det och hur bekämpar man den?* som publicerades första gången 1944, analyserar han dock fascismen som något betydligt mer idémässigt och socialt komplext:

Den är till sitt ursprung en rörelse ur underklassen som styrs och finansieras av stora kapitalistiska krafter. Den härstammar ur småbourgeoisin, proletariatet i slummen och till med i viss utsträckning ur de proletära massorna. [...] I alla länder där fascismen har segrat fanns det innan fascismen växte och segrade en våg av radikalism bland massorna – bland arbetarna och de fattiga bönderna och lantbrukarna, och inom småbourgeoisin.⁵⁴

I denna mening var Trotskij kontroversiell inom vänstern. I kontrast till många samtida konkurrenter på antifascismens fält såg han fascismen inte bara som en politisk anomali, utan även som en social och ideologisk *effekt*. Hans uppfattning delades dock av vissa inom den svenska arbetarrörelsen, till exempel riksstudieledaren och folkbildaren Gunnar Hirdman.⁵⁵

Till detta tema hör även frågan om vilka föreställningar som antifascisterna hade om sina motståndare. *Vem och hur* var enligt dem fascisterna? Novellen ”Skogen brinner”, publicerad i SSU:s organ *Frihet* 1934 gav följande svar på den frågan:

Det var främst gymnasister, kontorister och söner till småhandlare, som tillhörde <<Fronten>>, och deras virriga förkunnelse av halvsanningar, fräcka lögner och förskämdheter hade i början verkat enbart löjväckande.⁵⁶

Här markerar det socialdemokratiska ungdomsförbundet två saker, dels att fascisterna i <<Fronten>> inte kom från arbetarklassen, dels att hans världsbild var ett slags förvirrad dårskap utan ideologisk kompass.

Enligt den Moskvatrogna kommunistiska rörelsen såg man däremot att fascisterna mycket väl kunde komma från arbetarklassen, men han kännetecknades i så fall av avsaknad av klassmedvetande.⁵⁷ Hur man

54. Leo Trotskij, *Fascism – Vad är det och hur bekämpar man den?* (Stockholm 1969). [https://www.marxists.org/svenska/trotsky/fascism/vad_ar_fascismen.html].

55. Gunnar Hirdman, 'Förmån och ansvar', i *Frihet* 1.5.1933 (nr 9), s. 15.

56. *Frihet* 15.4.1934 (nr 8), s. 11.

57. *Antifascistisk aktion: Kommunistiska ungdomsförbundets kamptidning mot fascismen*, Sveriges kommunistiska ungdomsförbund (Stockholm 1933).

definierade sin motståndare påverkade givetvis vilka strategier man använde för att bekämpa honom.

Antifascistisk mobilisering

Det andra temat är inriktat på att undersöka hur antifascismen var lokalt och nationellt organiserad inom olika politiska organisationer. Här tecknas en bild av hur antifascistiskt propaganda- och informationsarbete bedrevs och vilka som deltog i detta. Källmaterialet ger vid handen att flera av organisationerna noggrant diskuterade strategier för att bedriva antifascistisk verksamhet. Ett exempel på detta är när Bengt Hedin vid Syndikalistiska Ungdomsförbundets kongress 1933 uttalade sig:

Jag föreslår därför, att alla klubbar gå in för att bilda antifascistiska agitationsgrupper, kombinerade studie- och agitationsgrupper. Dessa skola vara rustade för att upptaga kampen emot fascismen. Om varje ungdomsklubb bildade en sådan grupp, skulle den kunna göra en verklig insats.⁵⁸

Hedin var dock noga med att poängtera att det inte rörde sig om värnorganisationer utan att det handlade om att inrikta kampen på agitation mot nazismen. Motsvarande initiativ till mobilisering fanns inom SSU. Några SSU-klubbar i Norrköping lät till exempel meddela organisationens verkställande utskott i Stockholm följande:

De nationalsocialistiska organisationerna i Norrköping utveckla numera en allt livligare propaganda för sina idéer. Att denna propaganda bär frukt kan man säkert få bevitna på de tätt återkommande mötena. Från våra partiorganisationers sida göres knappast för att stävja denna utveckling. Ungdomsklubbar i Norrköping äro dock av den uppfattningen att något måste göras i syfte att organisera en effektiv agitation mot nazisterna och har dessa klubbar tillsatt en gemensam anti-nazistisk kommitté.⁵⁹

Brevet, som var kritiskt mot att partiet inte gjorde tillräckligt, är ett tydligt exempel på hur organisationsmedlemmar runt om i landet tog egna initiativ. Men för att stävja detta, det vill säga ett alltför yvigt och icke samordnat politiskt arbete runt om i landet, lät SSU:s cen-

58. Protokoll fört vid Sveriges Syndikalistiska Ungdomsförbunds andra kongress i Stockholm den 24–25 juni 1933 (Stockholm 1933).

59. Brev från Norrköpingsklubbarnas antifascistkommitté, Sveriges Socialdemokratiska Ungdomsförbunds arkiv, Allmän korrespondens 1933, Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

Socialistiska ungdomsförbundets tidning Avantgardet var under 1930-talet tydlig i sin antifascistiska hållning. Senare utvecklades dock moderpartiet Socialistiska partiet till ett renodlat nazistiskt parti. Källa: Avantgardet – Kommunistisk tidning för Sveriges arbetarungdom, nr 2, 1932.

trala ledning år 1935 sprida den 125 sidor tjocka boken *Handbok för propagandan*. Här fanns omfattande instruktioner för hur man skulle gå tillväga vid flygbladsspridning, demonstrationer, arrangemang av möten, men också vilka lagbestämmelser som gällde vid offentliga möten. Handboken förordade också att varje klubb skulle organisera en särskild mötesbesökargrupp, som skulle samla in information om motståndarna, det vill säga fascisterna:

Denna bör bestå av stadiga, lugna och målmedvetna klubbister, som kunde höra sin åskådning och även sig själva utsättas för de mest oförskämda tillvitelser utan att ändra en min eller visa att detta på något sätt angå dem.⁶⁰

På motsvarande sätt skulle envar som gick på motståndarnas möten ha ett värdigt uppträdande ”som icke under några förhållanden får inrymma störande inslag, såsom ordväxlingar, irritation av talaren, provokatoriska utrop etc.”⁶¹

I linje med detta började Skånes SSU-distrikt att våren 1933, mot bakgrund av händelserna i Tyskland, systematiskt samla in uppgif-

60. *Handbok för propagandan* (Stockholm 1935), s. 50.

61. *Handbok för propagandan*, s. 72.

ter om fascistisk aktivitet. De utarbetade ett särskilt formulär där de lokala klubbarna skulle fylla i uppgifter om vad som försiggick runt om i landskapet. I dessa formulär skulle klubbarna lämna uppgifter om:

- det fanns någon lokalavdelning av det nationalsocialistiska partiet;
- hur många medlemmar denna i så fall hade;
- medlemmarnas huvudsakliga fördelning efter yrken;
- nazisternas lokala ledare;
- hur de bedrev propaganda och om SSU bedrev lokal motpropaganda;
- någon nazistledare hållit föredrag på orten och i så fall hur stor uppslutningen hade varit;
- övriga uppgifter eller upplysningar i frågan.⁶²

Genom de noggranna svaren fick ledningen en karta över hur fascismen spridit sig i landskapet och hur dess politiska arbete tog sig uttryck. Denna kartläggning användes sedan för att utforma olika strategier med vilka SSU kunde bemöta fascismen i lokalsamhället. Klubben i Landskrona kunde till exempel rapportera att man haft tre ”ombud” som bevistat det senaste nazistmötet för att samla information. I den aktiva avdelningen av så kallade ”Furugårdare” beräknades cirka fyrtio medlemmar ingå. Dessa spred propaganda genom affischering och försäljning av tidskriften *Vår kamp*.⁶³

Utifrån ovan angivna exempel kan tre viktiga reflektioner göras. För det första ter det sig som att det fanns en tämligen välorganiserad mobilisering mot den svenska fascismen inom olika organisationer och på olika nivåer. För det andra var den hållning som företräddes av ledningarna för de politiska organisationerna inte alltid den samma som de lokala organisationernas och medlemmarnas. Därför måste dessa undersökas var för sig. För det tredje försökte ledningarna på olika sätt styra sina medlemmar för att effektivisera det politiska arbetet. För att förstå dynamiken inom det antifascistiska fältet måste därför motsvarande relationer inom de politiska organisationerna studeras.

62. Nationalsocialismens verksamhet. SSU Skånedistriktet. Arbetarrörelsens Arkiv i Skåne, Malmö.

63. Nationalsocialismens verksamhet. SSU Skånedistriktet. Arbetarrörelsens Arkiv i Skåne, Malmö.

Antifascistisk konfrontation

I det tredje temat undersöks fysiska konfrontationer mellan anti-fascister och fascister. Genom analyser av några utvalda händelser problematiserar vi här frågor om våld och utomparlamentariska metoder i de antifascistiska organisationerna. Vidare undersöker vi i vilken mån metoderna hämtade inspiration från ett internationellt antifascistiskt sammanhang. Ett exempel på de sociala spänningar som präglade antifascismens fält under mellankrigstiden är bildandet av det kominterntrogna och beväpnade Röda Frontförbundet i Sverige 1930. Det hade föregåtts av några år av radikalisering inom det kommunistiska partiet och organiseringen av så kallade ”hundragrupper”. Till följd av den finska Lapporörelsens fascistiska framryckningar sommaren 1930 flydde många finska kommunister till Sverige för att organisera motstånd därifrån. Den 10 augusti 1930 hölls ”en skandinavisk-finsk antifascistkonferens i Stockholm, vid vilken ett flertal utländska kommunister deltog”.⁶⁴ Några veckor senare, i slutet av augusti 1930, bildades det beväpnade R.F.F:

RÖDA FRONTFÖRBUNDET. Kamporganisation mot fascism och strejkbryteri. Antifascistkommittéernas möte igår tog initiativet. Revolutionära arbetare stöd förbundet! Bilda lokalavdelningar!

Detta förbund förklarades som en gränsöverskridande kamporganisation mot fascismens framryckningar och ”krigshetsen mot Sovjetunionen”; med paramilitär organisering och beväpning skulle kampen mot ”fascismens banditgarden”, vilken även i praktiken innefattade ”det beväpnade strejbryterislöddret” samt ”den kapitalistiska statens våldsapparat”, föras.⁶⁵ Initiativet vållade de svenska myndigheterna bekymmer och bidrog till att den sociala och politiska nervositeten i Sverige tilltog i början på 1930-talet.

Antifascisternas konfrontationer med fascisterna kunde ta sig olika uttryck. Ett sätt var att försätta fascisternas möten i blockad, det vill säga att handgripligen förhindra åhörare och sympatisörer att bevista deras möten. I den fascistiska pressen finns flera rapporter om detta. Ett annat sätt var att på olika sätt försöka stjälja uppmärksamheten

64. Odaterat P.M. ang. ”Kommunister”, s. 17. I: YK428, ”Sakkunnige ang. beväpnade enskilda sammanslutningar”, vol. 4., RA, Stockholm.

65. Odaterat P.M. ang. ”Kommunister”, s. 20, 22, 30, 51. I: YK428, ”Sakkunnige ang. beväpnade enskilda sammanslutningar”, vol. 4., RA, Stockholm.

vid fascisternas möten. Det finns flera exempel på hur antifascister sjöng "Internationalen" under eller precis efter ett fascistiskt möte.⁶⁶ På Davidshallstorg i Malmö "stämde publiken spontant från skilda håll av torget upp Internationalen [...] Nassarna stämde också upp någon sorts sång varefter det under några minuter uppstod en föga njutbar sångartävlan".⁶⁷ Dessa "sångstrider" förefaller dock ofta ha varit väl-regisserade och ritualiserade. Ett annat exempel på en noggrant iscensatt motmanifestation är socialdemokraternas demonstrativa agerande vid NSAP:s möte i Limhamn, då stora delar av publiken på en given signal vände ryggen åt Lindholm när han började tala.⁶⁸ I den fascistiska pressen finns det flera exempel på hur "marxister" störde mötena genom skrott, skrik och applåder på fel ställen. Vid ett NSAP-möte i parken vid Café Björka i Ystad den 4 juli 1933 då Lindholm talade ska enligt uppgift "den kände kommunisten och frälsningssoldaten Larsson" ha betalat småpojkar att springa runt och slå i koskällor.⁶⁹ Densamme "uppträdde själv på styltor under ligisternas applåder för att avleda uppmärksamheten".⁷⁰

Ett tredje sätt att konfrontera fascisterna var att tillgripa våld. I *Den Svenske Nationalsocialisten* rapporterades till exempel hur valarbetaren G. N. blev brutalt överfallen av ett tjugotal "ungsosser" i Malmö 1934. Enligt tidningen sparkades han och slogs medvetslös.⁷¹ Även den kände socialdemokraten Torsten Nilsson berättar i sin biografi om hur ett möte i Sjöbo spårade ur efter hans tal och mynnade ut i ett "fruktansvärt tumult [där] knytnävar och även olika tillhyggen kom till användning".⁷²

Motsättning och samverkan

I det fjärde temat undersöks samarbeten och konflikter mellan olika antifascistiska organisationer och grupperingar samt hur dessa förhåll sig till staten och polismakten. I detta sammanhang är till exempel det kommunistiska ungdomsförbundets arbete att skapa en Enhetsfront

66. 'Lindholm med grisflaken i Kävlinge', *Arbetet* 13.7.1933.

67. 'Låt nassarna spy otidigheter för tomma torg', *Arbetet* 14.7.1933.

68. Johan Lundin, 'Slaget på Limhamns torg'.

69. *Den Svenske Nationalsocialisten* 11.7.1933.

70. *Den Svenske Nationalsocialisten* 11.7.1933.

71. *Den Svenske Nationalsocialisten* nr 44 1934.

72. Torsten Nilsson, *Lag eller näve* (Stockholm 1980), s. 74.

**förvirring
kaos
sammanbrott**

är fascismens och nazismens
resultat i europa

ungdom, medborgare

kampen för

demokrati och frihet

är kampen för socialismen

bliv med i den

**socialdemokratiska
ungdomsrörelsen**

högfeldts, stlm 1934

stockholms socialdemokratiska ungdomsdistrikt
upplandsgatan 1, tel. 10 81 02

namn

adress

SSU använde antifascismen för att värva nya medlemmar på 1930-talet. Källa: Flygblad, SSU Karl Marx i Osby arkiv, Korrespondens, Skånes arkivförbund, Lund.

mot fascismen viktig. I en hälsning från den kommunistiska ungdomsinternalen hade de fått uppmaningen: ”Lösriv de unga socialdemokratiska och kilbomsarbetarna från deras förrådiska ledares inflytande.”⁷³ Enhetsfronten handlade således inte om partiöverskridande samarbete utan snarare om att ena arbetarklassen under den kommunistiska fanan. I artikeln ”Till Socialdemokratiska ungdomsförbundets styrelse och ungdomsklubbar, andra arbetarungdomsorganisationer och arbetarungdom” uttrycktes detta på följande vis: ”Må arbetarungdomen samlas i motangrepp mot fascismen! Låt ej era ledare avhålla er från den enhetliga kampen.”⁷⁴

Inom den socialistiska ungdomsinternationen där SSU ingick kunde man inte enas hur man skulle förhålla sig till kommunisterna. SSU:s ordförande Adolf Wallentheim gav följande beskrivning av kongressen 1933:

Det allmänna intrycket var att stämningen var ganska nervös. Sammanbrottet i Tyskland och det väntade i Österrike irriterade. [...] Belgarna ville samarbeta med kommunisterna och bedriva en egen politik, skild från partiets. Belgarna understöddes av fransmännen, spanjorerna och representanterna för de baltiska länderna. Skandinavien hävdade med skärpa den gamla linjen.⁷⁵

Diskussionen fortsatte och den socialistiska internationalen nådde aldrig fram till en gemensam linje i frågan. Ett år senare konstaterade Anna Lindqvist Pettersson cyniskt:

Här har man tidigare använt en taktik i de centraleuropeiska länderna och en i de nordiska. Därnere har man velat vara radikal i allmänna talesätt, men icke kunnat vara det i det dagspolitiska handlandet. Man har antagit braskande resolutioner, men det har icke kunnat bli mera. Vi har ofta påpekat detta, men alltid nöjt oss med ett stilla påpekande. Nu har verksamheten därnere gjort bankrutt och nu griper man efter vilket halmstrå som helst för att försöka rädda sig. Nu är enhetsfronten frälsningen. De erfarenheterna vi ha av kommunisternas verksamhet borde emellertid säga oss att från dem har vi inget gott att vänta. De ha aldrig gjort annat än fallit oss i ryggen, när det gällt allvar.⁷⁶

73. 'Kommunistiska ungdomsinternationalens hälsning till KUF', *Antifascistisk aktion – kommunistiska ungdomsförbundets tidning mot fascismen* (Stockholm 1933).

74. 'Till Socialdemokratiska ungdomsförbundets styrelse och ungdomsklubbar, andra arbetarungdomsorganisationer och arbetarungdom', *Antifascistisk aktion – kommunistiska ungdomsförbundets tidning mot fascismen* (Stockholm 1933).

75. Verkställande utskottets protokoll 4/9 1933, Sveriges Socialdemokratiska Ungdomsförbunds arkiv, Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

76. Sveriges Socialdemokratiska Ungdomsförbunds arkiv, Allmän korrespondens 1934, Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

Men det fanns också samarbete. I den skånska orten Lönsboda bildade till exempel den lokala SSU-klubben sommaren 1933 en samarbetskommitté tillsammans med den kommunistiska ungdomsorganisationen för ”bekämpandet och studerandet av nationalsocialismen”⁷⁷

Källmaterial från olika politiska organisationer och olika nivåer visar således att frågan om vem som kunde samarbeta med vem i den antifascistiska kampen var komplex. Skiljelinjen inom den socialistiska ungdomsinternationalen om hållningen till kommunisterna, där de nordiska ungdomsförbunden skiljde ut sig från sina europeiska motsvarigheter var sannolikt mycket betydelsefull och behöver studeras närmare. En framtida uppgift för den antifascistiska forskningen om Sverige blir också att synliggöra och undersöka de samarbeten som i praktiken förekom runt om i landet – trots de politiska organisationernas officiella ställningstaganden.

Avslutning

En grundläggande idé bakom vårt projekt om antifascismens fält i Sverige är att göra en kritisk belysning av hur olika aktörer i konkurrens gjort anspråk på att definiera ”antifascism”. Detta låter sig göras genom att använda ett teoretiskt perspektiv som ringar in och analyserar antifascismens kontext som ett fält. Därmed kan vi synliggöra de olika intressen som använt antifascismen och dess politiska legitimitet som ett redskap för andra politiska agendor, till exempel kommunistiska, anarkistiska, socialdemokratiska eller liberala.

I den här uppsatsen ger vi några empiriska exempel på hur olika politiska aktörer positionerade sig på detta antifascistiska fält. Vi visar att detta var tämligen komplext och att det inte helt går att likställa politisk tillhörighet med hur man positionerade sig. Hur man såg på fascismen, hur man organiserade sig för att bekämpa den, hur man konfronterade den, och med vem man kunde samarbeta i kampen mot den, var öppna frågor med ovissa svar. De svenska politiska organisationerna var här genom sina internationella samarbeten även involverade i en större diskussion om fascismens väsen och hur den bäst skulle bekämpas.

Utifrån detta konstaterar vi att det blir viktigt i den framtida forskningen att förhålla antifascismen i Sverige till det internationella sam-

77. Brev 11.9.1933, SSU Skånedistriktets arkiv, Allmän korrespondens 1932–1933, Arbetarrörelsens arkiv i Skåne, Malmö.

manhanget. I källmaterialet framkommer bland annat att socialdemokratin i de nordiska länderna hade en annan hållning än flera av sina europeiska systerpartier. Här väcks därmed även frågor för fortsatt forskning: Hur kan detta transnationella förhållande förstås och förklaras? Fanns motsvarande skiljelinje inom de andra politiska organisationerna och deras systerpartier? Detta öppnar också upp möjligheter för komparationer mellan de nordiska länderna, vilket kan ge incitament till en viktig historievetenskaplig diskussion om antifascism som transnationellt historiskt fenomen.